

OTHMAR KEEL, *Corpus der Stempelsiegel-Amulette aus Palästina/Israel. Von den Anfängen bis zur Perserzeit. Einleitung* (Orbis Biblicus et Orientalis. Series Archaeologica 10), Fryburg-Getynga 1995, ss. 366.

Najnowsze dzieło Othmara Keela, profesora egzegezy Starego Testamentu i krajów biblijnych Wydziału Teologicznego Uniwersytetu we Fryburgu Szwajc. to monumentalne wprowadzenie do badań nad tzw. amuletami pieczętnymi, o ogromnym znaczeniu nie tylko dla obszaru określonego w tytule, lecz także dla Egiptu i innych rejonów Bliskiego Wschodu. Po owym "Wstępie" przewidziana jest wielotomowa seria o charakterze ściśle katalogowym, usystematyzowana alfabetycznie według nazw stanowisk. Aby zaś odciążyć to opracowanie materiałowe, wszystkie problemy generalne, historię badań i dyskusję naukową zawarto właśnie w niniejszym „Wprowadzeniu”.

Przypomnieć należy, iż w Egipcie, a potem także w innych rejonach Bliskiego Wschodu, skarabeusze i ich pochodne były niezwykle popularnym symbolem regeneracji i odrodzenia; miały też wyraźne oddziaływania apotropaiczne, zażegnujące działania złych sił i mobilizujące jednocześnie energię pozytywną. Owe opiekuńcze i obronne siły miały wywierać wpływ zarówno na żywych, jak i po śmierci właściciela skarabeusza.

Egipskie skarabeusze na Bliskim Wschodzie spotykane są jako importy już od środkowego brązu II A, tzn. od czasów XII dynastii egipskiej, natomiast główne nasilenie ich występowania ma miejsce już wkrótce, tzn. w okresie środkowego brązu II B (ok. 1760-1520 przed Chr.) Coraz też liczniejsze stają się wyroby lokalne naśladujące w różnym stopniu wyroby egipskie (por. ss. 29-39). Poczynając od r. 1890, a więc na przestrzeni jednego stulecia uzyskano w trakcie badań wykopaliskowych prowadzonych na terenie Palestyny/Izraela ok. 8500 zabytków tego typu (w Jordanii: 200 zabytków). Jak się szacuje, stanowi to mniej niż 10% zabytków, tej kategorii, które w ogóle mogły znaleźć się w tym rejonie świata starożytnego.

Już w innych studiach O. Keel zwrócił uwagę na bardzo istotny aspekt w badaniach na skarabeuszami i innymi amuletami pieczętnymi: jego zdaniem miniaturowe płaszczyzny ich baz stanowiły jeden z najwcześniejszych środków masowej komunikacji. Tą drogą właśnie rozpowszechniło się wiele ważkich wyobrażeń, które przez wiele stuleci wpływały na twórczą wyobraźnię człowieka również poza Egiptem. Także i w omawianym „Wprowadzeniu” szczegółowe studia nad dekoracją baz i znajdujących się na nich inskrypcjach (ss. 155-246) zajmują ważne miejsce i stanowią punkt wyjścia dla dalszych poszukiwań. W oparciu o zgromadzoną starannie ogromną ilość rozproszonych materiałów, często całkowicie niedostępnych i tu wzmiankowanych po raz pierwszy, przedstawił też autor całokształt zagadnień związanych z typologią skarabeuszy (ss. 39-61) oraz innych odmian amuletów pieczętnych (ss. 61-105), czy też ich datowaniem (ss. 247-265). Trudno zresztą w tak związłym przeglądzie omówić czy choć wspomnieć wszystkie zagadnienia poruszane przez autora. Należy jeszcze tylko dodać, iż pracę zamykają: spis rozmaitych odmian amuletów pieczętnych (bez

skarabeuszy) wraz z odnośnikami do stanowisk i podstawowych publikacji (ss. 279-287); tabele obrazujące "rozzrut" chronologiczny amuletów pieczętnych (ss. 288-290); obszerna bibliografia obejmująca ponad 2000 tytułów (ss. 291-360), a także niezbędne indeksy.

Autor dostarczył więc specjalistom opracowanie niezwykle ważne, już teraz nieodzowne w warsztacie naukowym każdego badacza cywilizacji bliskowschodniej, zaś wraz ze znajdującymi się w druku tomami katalogowymi całość stanowić będzie niezbędne wręcz narzędzie badawcze.

Kraków

JOACHIM ŚLIWA

JEHAN DESANGES, E. MARIANNE STERN, *Pascale Ballet, Sur les routes antiques de l'Azanie et de l'Inde. Le fonds Révoil du Musée de l'Homme* (Heis et Damo, en Somalie). Paris 1993, ss.80 (Institut de France. Memoires de l'Academie des Inscriptions et Belles-Lettres, N.S. 13)

Zainteresowanie kontaktami pomiędzy krajami basenu Morza Śródziemnego a Indiami w starożytności wzrosło w ostatnich latach znacznie. Ponownej analizie poddano antyczne przekazy i zweryfikowano znane już ustalenia, w tym także interesujące materiały dotyczące Azanii (tereny dzisiejszej Somalii)¹. Z inicjatywy J. Desangesa (Paryż) podjęto opracowanie znalezisk z wypraw prowadzonych w latach 1837-1886 przez Georgesa Révoil (1852-1894) do Somalii, przechowywane w paryskim Musée de l'Homme, do tej pory całkowicie nieznane i niewykoryzystane.

W omawianej pracy E.M. Stern skatalogowała wyroby szklane i fragmenty mozaik z Heis (ss. 21-61), załączając również wyniki analiz chemicznych oraz konkluzje dotyczące roli wyrobów szklanych w rzymskim handlu z Afryką. Natomiast P. Ballet opracowała italskie wyroby ceramiczne i fragmenty egipskiego „fajansu” znalezione w Heis i Damo oraz pojedyncze naczynie z kalcytu (ss. 53-72). Obie autorki doszły do jednakowych wniosków chronologicznych, datując swe materiały na I-II w. po Chr., czyli na okres szczególnego rozkwitu kontaktów handlowych pomiędzy Italią i Egiptem, wschodnią Afryką i Indiami.

Zasługą J. Desangesa (oprócz wspomnianej już inicjatywy zmierzającej do kompetentnego opracowania wymienionych materiałów) jest w niniejszym tomie przypomnienie sylwetki G. Révoil'a (ss. 9-18, tabl. I-IV) oraz krótkie podsumowanie (ss. 73-74), w którym wskazuje na znaczenie tych znalezisk jako potwierdzenia informacji zawartych w anonimowym opisie opłynięcia Morza Czerwonego (tzw. Periplus Morza Erytrejskiego) Jest więc omawiana praca ważnym i ciekawym

¹ Por. J. DESANGES, *Recherches sur l'activité des méditerranéennes aux confins de l'Afrique (VIe siècle avant J.-C. - IVe siècle après J.-C.)* Rzym 1978, (Collection de l'École Française de Rome, 38), głównie cz.III: *Les rapports du monde méditerranéen avec l'Afrique nilotique et érythréenne.*